

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У КИІВІ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Життя його та діла.

Написав Сергій Єфремов.

№ 25.

Ціна 10 к.

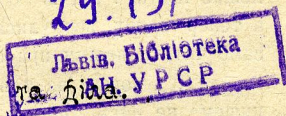
660
8013
ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У КИЇВІ.

Тарас Шевченко,

29.191

Ж

иття його та діла.

З 4-ма портретами та 2-ма малюнками.

Написав

Сергій Єфремов.

2

№ 25.

Кр. 2. Усер
14-1938

У Києві, 1908.

З друкарні 1-ї Київської Друкарської Спідки. Трьохсв. 5.

До читачів.

Цю книжку, як і всі книжки, що видає Товариство „Просвіта“, написано справжнім українським правописом, найбільше годящим для нашої мови. Цим правописом друкувалися наші книжки до 1876 року, потім уже стало не можна цього, і год із 30 друквано їх иншим правописом, а тепер знову вернулися до свого. Хто не знає ще, як саме читати нашим правописом, тому подаємо такі правила:

1. **ъ** зовсім не пишеться, бо його ні нащо не треба; пишемо не *ракъ*, *ладъ*, а *рак*, *лад*.

2. Замість **ы** пишеться **и**, але вимовляється це **и** не м'яко, а твердо; написано: **риба**, **сини**,—треба читати **рыба**, **сыны**.

3. Попереду писалося **и** там, де вимовляється воно м'якенько: **сини**, **лиси**, а тепер скрізь там пишеться **і**: **сіни**, **ліси**.

4. Попереду писалося: **йиць**, **йихати**, **моїи**, а тепер замість двох букв **йи** писатиметься одна **ї**, то б то так: **їв**, **їхати**, **мої**.

5. Буква **є** писатиметься там, де вона вимовляється м'якенько. Попереду писалося: **мелькає**, **єдиний**, а тепер: **мелікає**, **єдиний**.

6. Отакий значок ' зветься *апостроф*; він становить-ся посеред слова тоді, як передня буква не м'ягчиться, не зливається з другою, що після неї; попереду писали: **п'ятанъ**, **выпью**, а тепер: **п'ятан**, **вип'ю**.

Правопис цей знову заведено у нас через те, що ним найкраще можна написати слова нашої української мови. До того ж слова, написані цим правописом, беруть менше місця, а через те й книжки, так друквані, можна видавати і продавати дешевше.

Скрізь тепер—і по городах, і по селах та хуторах збирають гроші на пам'ятник Шевченкові. Пам'ятники становлять великим людям, що вславились по світі чимось дуже добрим: чи то працею якоюсь на громаду, чи хистом, чи розумом своїм, який повернули вони на добро людське. Ото й коло пам'ятника Шевченкові заходяться оце, а мають його становити в Києві. Багато говориться про той пам'ятник, та й про самого Шевченка згадують. І часто питаються люде—а хто ж був отой Шевченко? Що він такого зробив, чим був великий та чим уславився так, що аж пам'ятника йому становлять? От про це ми й хочемо розказати в оцій книжечці.

Може читали, або хоч бачили або чули—єсть така книжка—„Кобзарь“ зветься,—ото ж її Шевченко написав. Шевченко був письменник, він писав вірші нашою українською мовою, якою говорять у нас люде по селах. Кожен народ має своє письменство. Письменні розумні люде списують на папері свої думки, а потім друкують у книжках та газетах і розпускають їх межі люде. Треба писати чисто так, як ті люде говорять, бо тільки тоді вони написане розбіратимуть, розу-

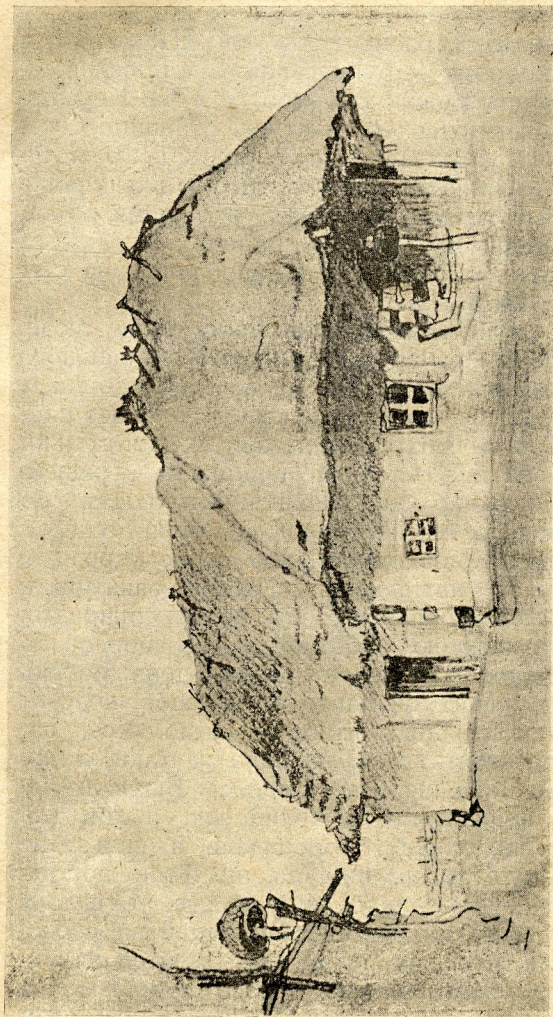
мітимуть і навчатимуться з його на щось добре. Читаючи розумні книжки, написані зрозумілою мовою, люде дізнаються, як їм треба жити, як живуть інші люде по світі, що робиться кругом і серед людей, і серед звірів, і в природі коло нас, як поправити свої злидні та лиха збутись. Ото списані отак думки розумних людей і звуться письменством, а самі ті люде, що пишуть—письменниками. Для кожного народу пишуть його мовою: для німців—німецькою, для москалів—московською, для поляків—польською, а для нас—нашою, українською. Через письменство, через книжки люде ніби діляться розумом, знаннями та досвідом своїм з іншими людьми, або—як у нас кажуть—свого розуму позичають та на все добре навчають. Прочитати путящу книжку, що зложив розумний та тямущий чоловік—усе одно, що з самим отим чоловіком побалакати: багато дечого навчитись можна, а як що книжку до того ж і написано дотепно та цікаво, то й великої втіхи зазнати. Тільки що з книжки ще більше людей навчитись, аніж з балачки. Чоловік може й не виїздити ніколи з того місця, де живе, а книга його по всьому світу розійдеться; чоловік умре, а книга його довіку на землі зостанеться і довго ще її читатимуть люде собі на втіху та на добру науку. Одно слово, через письменство ніяка добра думка не пропадає з людиною, а знаходить спосіб так ширитись, що ні просторінь велика, ні лихі люде, ані час навіть не можуть їй стати на дорозі до людської голови та серця.

Таким ото письменником у нас, що списував свої думки для людей нашого народу й мовою нашою, і був Тарас Шевченко.

I.

Батько Тарасів, Григорій Шевченко, а по вулишному—Грушівський, був простий собі селянин, мужик-хлібороб із села Керелівки, Звинагородського повіту, на Київщині. Оженився він у сусідньому селі Моринцях з Катериною Бойківною і, побідувавши кілька років на батьківщині, пішов був у прийми до тестя в Моринці. Тут у Моринцях, 25 лютого (февреля) року 1814-го й народився на світ Тарас Шевченко.

Батьки Тарасові дуже вбогі були люде. Діялось це ще за панщини, або кріпацького права: прості люде тоді не на себе робили, а на панів; уся земля була панська і люде панські, а за роботу пани давали людям стільки землі, аби ті з голову не повмірали. Страшенно було тяжко жити панщанним людям, бо одно те, що їм волі ніякої не було: пан міг зробити з кріпаком усе, що схоче—продати, як худобу, натішитись до-схочу, закатувати за найменшу мализну, на роботі підірвати; а друге: важкою роботою людей мордовано та морено. День-у-день, день-у-день робить чоловік, та все на пана, а на себе коли-не коли—хиба в неділю, або в свято. Усе, що загорює кріпак, ішло на пана ж таки, а людям—то мало що й зоставалось. Бідували через те кріпаки тяжко, цілий вік, немов той віл чорний, у роботі пропадали, а пани за це ще й знушались з них так, що й не повірити тепер, як те лихо минуло вже. Бувало в лихого пана, що вимінювали людей на собак, чоловіка од жінки розлучали, а дітей од матері; парували кріпаків неначе худобу ту, а дівчат, которі кращі, до себе в горниці забирали

Хата Шевченкових батьків, де народився Тарас.
(З власного Шевченкового малюнку).

й тішились ними, як сами знали. За кріпацтва людей не за людей, а гірш ніж за худобу мали, бо й худоби ж путящий хазяїн не мучитиме даремно, тим часом як з кріпаком усього бувало. І стогнав нещасний люд у тяжкій неволі кріпацькій, мов сонця з неба виглядаючи того визволення.

Так само ото бідували тяжко в кріпацтві у пана Енгельгардта і Шевченкові батьки. З Григорія Шевченка чоловік був працьовитий, роботящий; знав він і ремесства трохи, іноді чумаковав, але що заробляв, то все мусів панові оддавати. А тут як оженився він—сем'я пішла, діти дрібні посіли, а робітник на всіх сам один він. Не покращало йому, видко, і в Моринцях у тестя, бо, пробідувавши трохи в чужому селі, вернувся Григорій знов у Керелівку. Тут і зростав до якогось часу малий Тарасик.

Х та у Шевченка в Керелівці було вбога, стара, з почорнілою солом'яною стріхою. Чого зазнав у рідній хаті Тарас, про це він опісля писав так:

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю—
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая,—ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;

Там батько, плачучи з дітьми
 (А ми малі були і голі),
 Не витерпів лихої долі—
 Умер на панщині... а ми
 Розлізлися межи людьми,
 Мов мишенята. Я—до школи
 Носити воду школярам,
 Брати на панщину ходили,
 Поки лоби їм поголили,
 А сестри... Сестри? Горе вам,
 Мої голубки молодії!
 Для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости, чужії,
 У наймах коси побіліють,
 У наймах, сестри, й умрете...

Отакого добра зазнав змалку, під рідною стріхою, Шевченко!.. Догляду за ним не було ніякісінького, бо батько й мати що-дня на панщині, а дома самі діти. Найстарша була між ними сестра Катря, на 8 років старша од Тараса; на неї ото й кидала мати меншеньких дітей, щоб вона їх доглядала та про них піклувалась. Не багато й було того піклування, бо таки й несила було невеличкій дівчині-підліткові вправитись, маючи на руках у себе все хазяйство та ще й малих братів і сестер. Тарас проте дуже любив старшу сестру і вона його любила. Жив собі хлопець змалку так, як і всі діти на селі: бігав, де хотів, бавився з дітьми, терпів може не раз і голод і холод, невмиваний уставав і лягав ненагодований... „Як побачу,—писав Тарас згодом:

Малого хлопчика в селі—
 Мов одірвалось од гіллі,
 Одно-однісіньке під тином
 Сидить собі в старій ряднині—
 Мені здається, що то я,

Що це ж та молодість моя.

Але хоч і як важко було дітям спершу жити, незабаром ще гірше стало. Як минуло Тарасові 9 років, умерла його няня, хоч за доброго ладу їй би ще жити та й жити, бо молода ще була. Сестра Катря тоді вже вийшла заміж. Тяжко вдівцеві з дрібними дітьми, і Тарасів батько мусів удруге оженитись, узявши за себе удову з трьома дітьми. І почалось тоді вже в Шевченковій хаті суще пекло. Мачуха чоловікових дітей не любила, а надто ненавиділа вона Тараса, що й сам не спускав її синкові, злодійкуватуму Степанкові. Та й доставалось же Тарасові од мачухи, — товкла вона його немилосердно! Часто мусів хлопець тікати з хати й переховуватись по куцах та бур'янах од твердої мачушиної ласки. Ото тільки й лекшало йому, як батько брав його часом із собою в чумачку, — тоді ще були чумаки, і Григорій Шевченко ходив иноді з хурою. Тільки й це не довго тяглося, бо як повернуло Тарасові на одинадцяту весну — помер і батько, і хлопець з того часу вже зовсім без притулку зостався, без захисту та доброго слова й батьківської науки. Вміраючи батько, кажуть, напроорокував Тарасові його долю. „Синові Тарасові, — ніби так сказав він, — з мого добра нічого не треба, бо з його не буде людина аби-яка. З його вийде або щось дуже добре, або велике ледащо, то йому добро моє або нічого не варте буде, або не допоможе нічого“.

Видко, вже Тарасів батько помітив жваву, метку та розумну вдачу у свого сінка й надіявся, що з його будуть люде, як що довести його до розуму. Мабуть через те ще за живоття батько дав Тараса до школи, що держав у їхньому ж таки селі дяк Губський. Не

яка там і наука була мудра в тій дяківській школі, але Тарас учився добре й, походивши дві чи три зими, вивчивсь усього, чого знав і міг навчити отой Губський. А тим часом, як помер батько, то вдома ще гірше стало жити, бо мачусі не було вже ніякого впину, хоч, правду кажучи, і в школі не багато краще було, бо п'яному дякові не так наука була в голові, як сварка та бійка. За вчителя став тоді вже другий дяк—Богорський і ото за його Тараса дали до школи—„носити воду школярам“, тобто попросту за наймита ніби. Опріче того, дяк настановив його за старшого над школярами та посилав иноді за себе читати псалтиря над мерцями. Так і жив тоді Тарас—що в школі, що вдома, а то в дядька, помагаючи по хазяйству. Попотинялась тоді дитина і всякого лиха зазнала чимало,—обдерта, голодна, часто й густо бита. Найгірше хлопцеві впікся п'яниця-вчитель, отой дяк Богорський. „Оцей катюга,—казав Тарас опісля,—довіку прищепив у моєму серці зненависть та глибоку огиду до всякого катування“. І от не видержав таки хлопець. Навернувшись якось до школи, він застав учителя без пам'яті п'яного і помстився, скільки було сили дитячої, над катом: зв'язав його й набився до-схочу, а тоді серед ночі втік з Керелівки в містечко Лисянку, взявши з собою якусь „книжечку з кунштиками“ (малюнками).

До Лисянки Тарас подався через те, що там жив тоді діакон-маляр, а Тарас змалку вже мав хист і велику охоту до малювання. „Ще в школі,—згадує він згодом—

Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе,

Таке убоге) та й куплю
Паперу аркуш і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую „Сковороду“,
Або „Три царіє со дари“,
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу.

В Лисянці ото, у діякона, хлопець і мав надію навчитись малювати. Але не довго він вибув тут: попоносив він діяконові три дні воду з річки Тікича та попоростирав краску на блясі та й побачив, що нічого з такої науки не буде, і покинув діякона. Поблизу в Тарасівці, другий був маляр, дяк—до його ото й побрався був Тарас од діякона. Та не поталанило йому цим разом і в Тарасівці: подивився дяк хлопцеві на долоню та й сказав, що нічого путнього з його не буде, бо нема у його хисту ні до чого — навіть до шевства, ані до бондарства.

Зажурився Тарас, такий присуд почувши, та вже й сам почав думати, що ні до чого він не здатний. Вернувся ото він з Тарасівки додому та й став за підпасича до череди.

Мені тринадцятий минало,

Я пас ягнята за селом,—

згадував Тарас опісля, як йому тоді тяжко було, що „не дав мені Бог нічого“: ні теплої ласки, ні привіту, ні талану доброго. Кілька років отак тинявся хлопець по наймах і в своїх, і в чужих людей, шукаючи де краще. І знов поштурковали його скрізь—звісно: наймит та ще й сирота,—лаяли та приказували, що нігде з його пуття не буде. Та й справді—поганий,

мабуть, був з Тараса наймит: треба робити, щò загадають, а його до книжки та до малювання тягне. Пороспускає він пасучи худобу, в спаш вона вскочить, шкоди наробить, а він за думками своїми й не бачить, і не чує нічого. Знов же й до хліборобства чи ремесства якого не дуже він пильно та гаряче брався,—посидить, було, трохи на одному місці, та вже наче його муляє щось: покине й піде кудись світ за очі, неначе ніяк собі на світі місця знайти не може.

Як минуло 16 років Тарасові, надумав він ще раз спробувати себе в малярстві й пішов до одного маляра в село Хлипнівку. Цей згодився був прийняти його до себе в науку, але дізнавшись, що Тарас із кріпаків, нара-яв йому піти перше до пана у Вільшану і взяти дозвіл на науку. Пішов Тарас у Вільшану, але вправитель пана Енгельгардта до маляра його не пустив, а звелів zostатись у Вільшані й панському кухареві помагати. Ще минуло трохи часу, і Тараса взято за козачка у панські покої. А як Шевченків пан вештався здебільшого по великих містах, а найчастіше перебував у Вільні, то й Шевченко мусів на довго попрощатися з рідною Україною, опинившись раптом на далекій чужині та серед чужих людей.

Тò було жити молодому парубкові не добре, а це ще гірше стало. Бідував він і перше, поневірявся й не знав, де себе притулити, та хоч панської волі над собою не чув, а тепер і цього вже довелось закуштовати. Цілими днями Тарас повинен був сидіти мовчки в панській прихожій та куняти, поки звелить йому пан води принести або люльку набити, що під рукою у його ж таки й лежала. Сум, нудьга... Та ще на чужій стороні, де нема до

кого й слова по своєму промовити. Одна тільки й була у Тараса втіха та розвага—малювати. Сидить ото він у своїй прихожій та, поки пан не бачить, малює собі нишком, підспівуючи рідних пісень потихеньку. Незабаром назбирав собі Тарас силу малюнків—звичайно, дешевеньких—і змальовуючи їх, забував і свою долю тяжку, спочивав од повсякденної лайки та духопеликів панських. А вони рясненько таки сипались на нещасного маляра-кріпака, бо взявшись до любої роботи, він, було, нічого вже не чує й не бачить. Гукає, бувало, часом його пан, гукає, а тоді, не докликавшись, вийде сам та й таки здорово начубає козачка-недбаху. А то раз (та чи й раз?) довелось Тарасові навіть різки покуштовати за те, що за малюванням не почув, як приїхав з гостей пан, та довго йому дверей не відчиняв. І може вперше отоді прокинулась у безталанного козачка думка—чи ж то кріпаки й не люде, що мусять жити в неволі та на всяку вигадку панську потурати?...

Пан і сам швидко побачив, що кращий із Шевченка маляр вийде, ніж лакейчук, і от дав він його в науку до маляра—спершу в Варшаві, а потім, переїхавши до Петербургу, забрав туди ж і Шевченка та й наняв аж на чотирі роки маляреві Ширяєву. Було тоді Тарасові вже 18 років.

Не багато чого міг навчитись Шевченко у цього маляра. Ширяєв і сам не дуже то тямив малювати, до того ж людина з його недобра була, темна й занадто до нижчих сувора та скупа; часто він своїх робітників кривдив і поводився з їми не по-людському. Ото й усієї було науки Тарасової, що посилав його Ширяєв помости малювати, паркани,

дахи, то-що. А тим часом Шевченка тягло до вищого малювання, кортіло його навчитись цієї справи так, щоб не на помостах та парканах своєї сили й хисту поспробувати, а на справжніх гарних картинах. І відбуваючи тяжку поденщину у Ширяєва, Тарас самоуком, крадькома вчиться малювати. Скоро тільки вибереться яка вільна година, він її не згуляє, а береться до свого малювання. Ходячи на заробітки по Петербургу, переходив Шевченко не раз Літнім Садам і бачив там статуї—гарно витесані з каменю фігури людей—і ото в свято або в неділю, а то й ясної місячної ночі біжить, було, туди і змальовує собі оті статуї. Та хоч і брався Тарас до малювання широко, а проте хто зна, що з його вийшло б і чи не змертвила б його хисту кріпацька доля та ремісницька малярщина. Та на його й на наше щастя стрілися тут йому на шляху добрі люде.

Сидить раз якось місячної ночі Шевченко в Літньому Саду та й малює собі якусь статую. Коли чує—ударив його хтось злегенька по плечі й заговорив по нашому:

— А звідкіля ти, земляче?

Обернувся Тарас—якийсь пан стоїть і дивиться на його малювання. Поглянув, розпитав у Тараса, хто він і звідки, та й звелів прийти до себе й малюнки свої поприносити.

То був художник Іван Сошенко, наш таки земляк, що вчився тоді малювати в Академії Художеств, найвищій школі, де вчать малярської вмілости. Як прийшов до його Шевченко з своїми малюнками та як роздивився Сошенко на них, то зразу побачив, що у парубка єсть хист до малювання, та й сам

Шевченко дуже йому до душі припав своєю вдачею та розумом. І почав ото з того часу Тарас ходити до Сошенка, а той приймав його мов брата рідного, допомагав наукою та порадою. Стрів тут наш кріпак у-перше людей, хоч і по панському одягнутих, учених, освічених та розумних, але простих душею, не гордих і з великою прихильністю та любовію до бідного чоловіка. Таких людей Тарас ще зроду не бачив. Хоч він був кріпаком і наймитом, та вони зовсім на те не вдаряли, не гордували ним ані трохи, а мали за рівню й заходилися вчити його і наук, і малювання. Між тими людьми, що спізнався тоді Шевченко, були письменники—Жуковський Василь та Євген Гребінка; були художники, на весь світ славні—Брюлов, Венеціянов, Григорович, Віельгорський; були й інші чесні та гарні люде.

Наче світ свінув Шевченкові серед цих людей; побачив він, що не самі кати поміж панами, що й під панською одежею може битись гаряче, любови до кріпаків повне серце та що й між ними єсть „люде як люде“. Почав Шевченко за їх приводом та показом читати гарні книги і знов зрозумів, як багато втіхи дає людині наука, книжка і як любо свій розум розгортати, дізнаватись про світ та людей. Але ще важче тоді йому стало вертатись у те пекло, де панував над ним нетяма-Ширяєв; ще гірше почув він і зрозумів своє лихо невідступне—кріпацьку неволю. Хто хоч раз закуштовав добра того, тому лихо це болючішим здається,—так і Шевченкові було тоді. І впиваючись світом та добром серед нових своїх знайомих, Тарасові ще гидчою ставала неволя, ще більше

кортіло його вирватися з того темного-претемного льоху на ясний світ, де б ніхто над ним не знущався, де б він сам собі паном був і робив, що схоче. Ніколи ще певне він так не мучився, як тоді, коли дізнався, що можна инакше жити, ніж жив він до того часу.

І нові знайомі Шевченкові бачили, які думки невеселі посіли його голову. Вони тямали, що з молодого талановитого парубка будуть люде, що йому треба вчитись не у ремісника-партача Ширяєва, а у найкращих учителів, у самій Академії. Та сількись—до Академії тоді вже кріпаків не приймали, бо часто бувало з того лихо велике. Віддасть оце, було, пан талановитого кріпака в науку, вивчиться той, побачить світа і людей спізнає, а тоді вже як вернеться знов у кріпацьке пекло та як напосяде пан на його—збожеволіє бідолашний або сам собі смерть заподіє. Щоб не пропав отак і Шевченко, не зледащів та на казна що не перевівся—не було иншої ради, як тільки добути йому волю, вирвати з під панської ласки. Коло цього ото й заходились нові його приятелі. Обернулись були до пана, так пан дурно Шевченка випустити на волю не схотів, а заправив за його великі гроші—аж 2500 карбованців. Таких грошей ні в кого з Шевченкових прихильників не було,—тоді славний художник Брюлов намалював з Жуковського патрета, той патрет продано за 2500 карб. і куплено за них Шевченкові волю.

Було це на весні, 22 квітня (апріля) року 1838 го, коли Шевченкові 25 тий рік пішов. Нема чого довго розказувати, як зрадів Тарас та як тішився, діставшись на волю. „Сижу я,—розказував опісля Сошенко,—та малюю, а вік-

но було відчинене. Коли це плиг у вікно — Тарас, перекидає мій малюнок „Луку-євангелиста“ й кидається до мене на шию та гукає: „Воля! воля!“ — „Чи не здурів оце ти, Тарасе?“ — питаю його, а він усе гукає: „Воля! воля!“... Та й не диво, що так радів Шевченко: адже він тоді наче вдруге на світ народивсь, та не кріпаком вже, не рабом яремним, а вільною людиною. Панські кривди, знущання, остогидла робота—все це одійшло тоді для його далеко-далеко, а спереду ясною зіркою світила йому й гріла—воля, товариство любе, Академія, світ широкий...

Нема в світі, як воля...

II.

Здихавшись кріпацького лиха, Шевченко зараз же вступає до Академії Художеств. Його давня мрія, що водила колись його малими ногами в Лисянку, в Тарасівку та Хлипнівку, що давалася йому панською рукою в знаки—ота мрія зробитись справжнім художником тепер справдилась. Тарас вже мав змогу, скільки охоти було, вчитися малювати. І вчився він таки щиро та пильно; незабаром усі професорі в Академії знали працьовитого й талановитого парубка, а не далі, як за рік, Академія дала йому вже срібну медаль за гарні малюнки. Разом береться Шевченко й до іншої науки: багато читає книжок, вчиться французької мови, ходить до університету, де студенти усяких наук слухають,—одно слово, з усієї сили пильнує, як би йому зробитись освіченою людиною. Він не марнує часу, а немов поспішається надолужити колишнє, нагнати час, що марно зминув йому

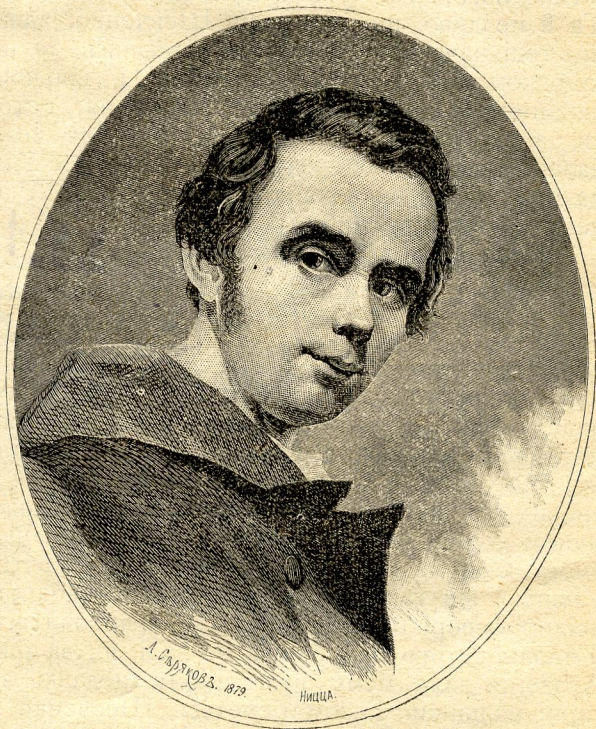

Львівська державна
наукова бібліотека

№

2013

в неволі; він хапається взяти як найбільш од науки, впитися нею, щоб задовольнити спрагу в своїй душі. А проте хоч і далеко вже одійшов Тарас од простих людей, а таки не забу-

Т. Шевченко за-молоду.
(З власного Шевченкового малюнку).

ває він про своїх братів-кріпаків та сестер, не гордує ними. Він допомагає їм, посилає грошей, розпитується, як вони живуть, та розважає надією на кращу долю.

Вчиться Тарас, але ні наука, ні малювання ще не дають йому усього щастя, не наливають ущерть його велику душу. Хоч він вільний, так його земляки задихаються та стогнуть у кріпацькому ярмі. На чужині згадується Шевченкові Україна з її гаями та садками густими, з високими могилами та степами широкими, з убогим обшарпаним людом безталанним. З прочитаних книжок та з переказів, які Тарас чув од старих людей ще дитиною, встає перед ним минуле рідного краю з усіма неправдами, що колись діялись та й тепер ще не зникли. Рідне життя, свої люде проходять перед очима, туга й жаль пекучий над тяжкою долею українського народу стискає серце. Думка думку побиває, та все про рідний край, про рідний народ. І почав Тарас думи оті виливати на папері, став писати вірші для свого народу і його рідною мовою.

Думи мої, думи мої,
 Лихо мені з вами!
 На що стали на папері
 Сумними рядами?—

питається сам у себе Тарас: на віщо, мовляв, пишу я,—а потім розкаже, як йому тяжко на чужині, як він думками вітає на Україні, дивляється до бідування народнього, збірає сльози нещасних кріпаків і показує усьому світові: дивись, мовляв, як живуть люде. Оті думи „лихо на світ на сміх породило“, „поливали сльози“ народні, й Шевченко хоче оддячити своєму народові, розказуючи людям, як той народ живе, та домагаючись кращої долі для його. „В Україну ідіть, діти!“—каже до своїх дум молодий поет, співець горя на-

роднього, і будить там любов та прихильність до вбогого люду.

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

Як дізнались знайомі Тарасові, що він пише такі гарні вірші рідною мовою, та як перечитали їх, то всі їх дуже вподобали, а дехто просто був зачарований їх красою. Зараз заходились і друкувати їх, і р. 1840 вийшла в Петербурзі книжечка тих віршів—„Кобзарь“. „Кобзарь“—значить, ніби то Шевченко розказує простою мовою про простих людей,—розказує так само, як сліпі кобзарі співають на Україні.

Як дійшов „Кобзарь“ на Україну, то зараз побачили там, яке добро послала доля рідному краю. Всі письменні люде, що не цурались свого народу, зраділи дуже, бо такого письменника, як отой Кобзарь новітній, до того часу не було ще у нас. В своїх віршах Шевченко розказував, як живе та бідує та мучиться тяжко в неволі наш народ, як він гине в темноті, як побивається серед злиднів та як посіли його вороги. Україна—

Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.

І от Шевченкові вірші навчали шанувати свій рідний край—свою Україну, навчали прихилитись до народу, полюбити щирим серцем людей закованих; розкривали вони українцям очі й на наше минуле, показуючи,
Що діялось в світі,

Чия правда, чия кривда
І чії ми діти.

І все це так гарно було написано і так вірив новий Кобзарь, що „наша дума, наша пісня не вмре, не загине“, що люде на Україні аж плакали з радощів, що такого великого сина придбала собі „заплакана мати“, як зве Шевченко Україну. Слава про його полинула поміж люде і скрізь на Україні, куди доходив „Кобзарь“, творцеві його дякували, а вірші його привітали так, як сам він того хотів. Шевченко одразу зробився найбільшим письменником на всю Україну.

Та було й инше. Тоді ще мало по-українському книжок писали: з письменників був у нас Котляревський, був Артемовський-Гулак, були Гребінка та Боровиковський, був Квітка та ще зо два, зо три чоловіка, що по-нашому писали, та й край. Люде ще не звикли читати українських книжок, а до чого не звикли то й думають, що того не можна. Ото багато тоді людей думало, що нашою мовою путнього нічого й написати не можна,—так хибя баєчку або побрехеньку якусь розказати людям на сміх. Правду казавши, такі нерозумні люде й досі ще не перевелися, але за часів Шевченка їх далеко більше було. І як вийшов ото в світ „Кобзарь“, почали вони з Шевченка глузувати: „по-мужицькому пише“, мовляв; почали з нашої мови сміятися та з народу нашого кепкувати. Де-хто з таких ворогів проте бачив, що Шевченко таки добре пише, і хотів переманити його до себе, щоб він занехав рідне письменство й писав по-московському, для панів. Та Шевченко не зважав ні на глум, ні на знущання: „хоч і по-мужицькому, каже, аби добре“; „кри-

чіть собі—я слухать не буду“. А поради́кам лукавим незабаром одписав він таким гострим словом:

Спасибі за раду!
 Теплий кожух—тільки, шкода,
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 Брехнею підбите.

Подякувавши отак поради́кам, Шевченко пише, а далі й друкує (р. 1841) поему „Гайдамаки“, де розказав, що робилось на Україні за гайдамацького повстання.

Тоді, як Шевченко в світ свого „Кобзаря“ пустив, мало було між освіченими людьми таких, що дбали б про народ, про бідних трудящих людей. В письменство самі пани виходили і здебільшого й писали вони в книжках про панське життя, а як иноді й згадували про мужика, то хіба на сміх. Не розуміли ще тоді добре, якої краси великої роскидано по народніх піснях та яка багата й гарна народня мова. Більшість освічених людей думало тоді, що вчитись треба тільки багатим людям, а як серед нашого народу таких за малим зовсім не було, а були одним лицем убогі та кріпаки, то й виходило з того, ніби то нашою мовою й не треба нічого писати, бо панів у нашого народу не було, а мужикам—на віщо наука. Не так думав і не так робив Шевченко. Бувши мужицьким сином з діда-прадіда, він не одцурався свого роду, він хотів, щоб і вбогим людям світив світ письменства, щоб і кріпакам стало краще жити. Шевченко дуже любив свій рідний край, дбав про добро свого народу, — через те й почав про його і для його писати, а оті панські вигадки та міркування просто за лукаву брехню мав. З кріпа-

ків такі ж люде, як і всі; так само по-людському вони думають і почувають, так само радіють вони, як їм щось добре трапиться; кріпакам треба волі, треба людських прав і людського життя, треба науки та письменства — так ніби промовив Шевченко своїм „Кобзарем“. І у кого не зовсім ще зачерствіло було серце, а в душі не погасла до останньої искорки любов до рідного краю—ті мусіли зрозуміти ту мову і сказати про Шевченка: так, його правда. І дужче починає від тоді прокидатись на Вкраїні й між письменними людьми, навіть серед панства, думка, що вони—діти свого народу, що потом і кровію народніми їх вигодувано і через те вони повинні і мусять сплатити народові те, що від його взяли, чим од його покористувались. А сплатити це можна тільки одним способом—працюючи на користь народові, допомагаючи йому вийти на волю та проказуючи йому стежку з темноти й злиднів на битий шлях вільного та розумного життя, в добрі та достатках.

Отаке вчинила невеличка Шевченкова книжечка „Кобзарь“. Вона зробилась немов новою евангелією для людей, що бажають добра і щастя нашому народові.

А тим часом Тарас і після „Кобзаря“ вчився далі в Академії, писав ще вірші і де далі—то кращі, захожувався видавати для народа розумні книжки та малюнки путящі. Його тягне на Україну, хочеться йому поїхати до своїх людей, щоб самому, на власні очі, побачити, як вони тепер живуть. Кортить його своїх родичів обняти, бо вже давно він нікого з їх не бачив. І от року 1843-го їде Тарас на Україну.

Поїхав він, чи то повезли його, з України

невідомим нікому лакейчуком, з якого й пуття ніхто не сподівався; а вернувся на Україну любленим поетом, славним заступником за свій край, оборонцем свого нещасливого народу. І скрізь приймали Шевченка, скрізь шанували його. Та не весело було йому на Україні. Побачив він тут і цим разом злидні, кріпацтво, роботу тяжку, кривди; почув стогін, плач та нарікання на долю.

Чорніші чорної землі
Блукають люде; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалялись;
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люде подуріли:
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.

І в рідний сем'ї не почув і не побачив він нічого кращого: як скрізь усім кріпакам було, так і Шевченковим родичам. Надивився Тарас того лиха. „Був я торік на Україні, — писав він згодом до одного приятеля, — був у Межигорського Спаса, і на Хортиці, і скрізь був — і все плакав“... А надивившись такого, ще дужче заходився Шевченко кликати людей, щоб вони йшли працювати для народу, щоб рятували його од неволі та злиднів.

Обніміте, брати мої,
Найменшого брата, —
благає він своїх освічених земляків.
Учіться, брати мої,
Думайте, читайте;
І чужого навчайтесь,
Свого не цурайтесь, —
напучує він письменних людей з-поміж укра-

інців. Тепер письменницький хист у Шевченка розгортається все дужче та дужче, немов орлині крила вирости у його й він високо злетів над землею, щоб усе бачити, що робиться на ній. Все глибше зазирає Шевченко в глиб життя і все кращі твори виходять з під його натхненного пера. Гарні були його „Думи“, чудово списав він муки нещасної покритки в „Катерині“, обізвався він сміливо за рідне слово та письменство в посланні „До Основ'яненка“ та в „На вічну пам'ять Котляревському“, глибоко зазирнув у нашу манушину в „Івані Підкові“, „Тарасовій ночі“ та в „Гайдамаках“. Але ще кращі, ще сміливіші, ще глибші нові його твори — „Розрита могила“, „Чигирин“, „Сон“.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!

За що тебе сплюндрували,
За що, мамо гинеш?—

питається Шевченко, побачивши Україну.

Заснула Вкраїна,

Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокраїнім крилі!

Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

А проте в серці у Тараса живе надія на те, що з його палкого слова „встане правда на цім світі“. І слово його вогнем палить душі, дзвоном гучним лунає по всій Україні,

скликаючи живих людей на велику працю для рідного народу.

Працюючи отак над письменством, не кидає Шевченко й малювання. На весні року 1845-го він добув курса в Академії і став, як тоді казали, „вольним художником“, тобто — довчився вже науки малювання. І от він зараз їде на Україну, щоб осісти там серед своїх людей і всього себе віддати на працю рідному краю.

Навідавшись додому, в Керелівку, та попоїздивши знов по Україні, Шевченко оселився в Києві. Тут його прийнято на службу, щоб він, їздячи по Україні, змальовував старі будинки, церкви то-що, щоб не пропала про них слава; до того ж мав ще він бути і вчителем малювання в університеті. Та по-за службою і тепер багато часу Шевченко присвячує письменству та громадським справам. Під цей час понаписував він чимало нових віршів, як от—„Єретик“, „Невольник“, „Великий льох“, „Наймичка“, „Кавказ“, „До живих і мертвих і ненарождених земляків“, „Холодний яр“, „Заповіт“, „Псалми“, та інших багато. Твори його з цього часу ще більшою сяють красою, ніж попередні, думками він ще ширше сягає, караючи гострим словом своїм усяку неправду. До того ж, oprіч письменства, знайшлось йому в Києві ще й инше велике громадське діло.

У той саме час, року 1845-го, у Києві зібрався був гурток розумних, освічених українців, прихильних до народу людей, що заприсяглися служити йому і дбати про те, щоб як-небудь поправити його долю. Були між ними вчені—Костомаров та Куліш, чиновники—Гулак та Білозерський, студенти — Маркович, Пильчиків, Навроцький та багато інших. Во-

ни, ці розумні та освічені люде, добре бачили, як тяжко жити простому народові на Україні, бачили вони й корінь лиха — що нема людям волі, що мусять вони на панів робити, що темнота скрізь непроглядна панує. Ото й заходились вони думати та гадати, як би допомогти народові, і надумали заснувати потайне товариство, щоб до слушнаго часу воно хоч нишком дбало про народ. Товариство те вони назвали брацтвом на пам'ять про славянських учителів, св. Кирила та Мефодія, а потайним воно мусіло бути через те, що начальство тодішне й величезна більшість панства були інших думок і навпростець та по-видному працювати братчикам не дали б. Звичайна річ, що й Шевченко зараз прихилився до того товариства.

Чого ж домагались братчики? А ось чого.

Вони бажали, щоб усі люді жили добре, в достатках, одно одного не кривдили; щоб не було сварки та бійки, а злагода панувала між людьми. Але вони розуміли, що без волі та освіти такого праведного життя на світі не заведеш. А тим часом, оглядаючись поблизу себе навкруги, вони бачили, що багато живе на світі народів рідних нам — слав'янських народів, але мало не всі вони живуть у неволі то під німцем, то під турком а то й під такими ж, як і сами, слав'янами. До того ж трудящим людям, простому народові, робітникам найгірше, бо й од своїх панів вони терплять багато лиха, а через те злидні їх посіли й темнота. Ото братчики й навчали, що всім людям слав'янської крови треба жити вкупі, в одній державі, але так, щоб нікому кривди не було — щоб ні один народ не підбивав під себе інших, не старшинував би, а всі були рівні і кожен своїми справами через виборних людей

сам порядкував. Такий лад зветься федерацією, по нашому тобто—спількою і братчики хотіли, щоб до неї пристали оці слав'янські народи: великоруси (москалі), українці, білоруси (литвини), поляки (ляхи), чехи, серби, та болгари. Але братчики тямили ще й те, що самої федерації мало, що не досить слав'янам укупі жити, а треба ще жити вільно. І от вони хотіли народові волі од панщини — щоб люде на себе робили та щоб народ сам порядкував справами громадськими, вибіраючи до того кращих змежи себе людей. А вже ж певнісінька річ, що на те, щоб так жити, треба добре в громадських справах тямити,—треба, одно слово, науки та освіти для всіх. Ото ж братчики брались ширити науку й вимагали, щоб усі люде вчилися по школах, та щоб і школи були путні, і кожен народ щоб своєю рідною мовою вчився, бо так найлекше науку здобувати. Всі люде повинні свій рідний край боронити, через те мусять уміти вони зброєю однаково орудувати щоб у потребі дати одсіч ворогові. Так само не повинно бути ні панів, ні мужиків, а всі рівні, однакові, вільні люде і права у всіх однакові. Не можна, говорили братчики, людей карати на тілі та на смерть, як і загалом не треба робити нікому ніякого лиха, ніякої кривди; люде повинні жити тихомирно в добрій злагоді, як брати,—через це ото й назвало себе Київське товариство „братством“. Думки свої братчики мали ширити по світу через школи, навчаючи дітей, через книжки, словом і ділом, а всякого лихого способу та нечесного цурались.

Так, кажу, Шевченкові дуже сподобались такі думки, бо вже й перше багато дечого він так само думав і говорив у своїх

віршах. Та на лихо не всі таких думок були, як братчики: вже одно те, що товариство це проти кріпацтва йшло, здобувало йому ворогів поміж усіма тими, хто стояв за панське право над людьми. Ото один лихий чоловік, Петров на ім'я, живучи опостінь з Гулаком, і підслухав якось, як братчики наші радились, та й надумався вислужитись перед начальством. Цей мерзенний пролаза удав, що ніби то й сам поділяє товариські думки, і так хитро, по лисячому поведився, що незабаром прошився в саме брацтво, розвідав усе, рознюхав, а тоді пішов та й довів начальству про брацтво, та ще багато й сд себе прибрехав на братчиків. А начальство подумало, що братчики на бунт збираються, та зараз їх і поарештовувало.

Як це діялось, Шевченка на той саме час не було в Києві. Він тоді їздив по Україні, збираючи й записуючи од людей народні перекази, пісні, то-що, малюючи краєвиди та старосвітські будинки, приглядаючись до народнього життя. Тоді вже настановлено його за вчителя в університеті, а добрі люде обіцяли дати йому грошей, щоб він поїхав ще й за кордон, у чужі краї, повчитися та придивитись, як там люде живуть. Кругом його були добрі, щирі приятелі, скрізь його любили та шанували за його вірші. А спереду світила йому ясною зорею надія на кращу долю рідному народові, яку думали братчики працею своєю наблизити. Щасливий та спокійний, не прочуваючи лиха, вертався Шевченку з свого об'їзду по Україні, поспішаючись до Києва, де як-раз його щирий приятель Костомаров мав брати шлюб і прохав Тараса бути на весіллі за боярина. А лихо чорним круком крутилося вже над його головою.

Як Петров виказав про братство, то звелено ту ж мить потрусити, арештувати й позабірати в тюрму Шевченка, Костомарова, Куліша, Гулака і всіх інших братчиків, кого де спіймають. Хто з братчиків був на той час у Києві, тих забрано, а як про Шевченка не знали, де він, то стали його дожидати. Під'їздить Тарас до Києва—і от на пороні на Дніпрі оточили його жандарі та поліція і „вільний художник“ опинився знов у неволі. Сталося це 5 квітня (апріля) року 1847-го.

Недовго продержали братчиків, а між ними й Шевченка, у Києві й незабаром повезли всіх у Петербург на допит. Більше двох місяців тяглося слідство, допитування та самотнє перебування за ґратками в тюрмі. Шевченко ставав, кажуть, на допити раз-у-раз спокійний, бадьорий, а в тюрмі писав вірші. Ось уривок з одного, написаного в тюрмі, вірша.

В неволі виріс між чужими
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій—не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його.колись“. *)

Видко, нова неволя тяжко вразила нашого Кобзаря, хоч про людське око він і був наче зовсім спокійнісенький. Та инакше й бути не може: тюрма на те й тюрма, щоб

*) „Кобзарь“, вид. „Кіевской Старини“, Київ, 1899, стор. 310.

мордувати людину, та ще таку чуйну на всяку кривду, як Тарас був. Що йому дуже невесело було сидіти за замком, хоч і писав він, що „до дверей на ключ замкнутих і до решітки на вікні привик я трохи“—видко це дуже добре з останнього в тюрмі написаного вірша про смерть, що нікого не минає:

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решіткою задавить.

Слідство робили—генерал Орлов та ще другий генерал, Дубельт. Вони конче хотіли викрити якусь велику змову, якийсь бунт на всю Україну, що ніби то мали зробити братчики, і мордували їх допитами та все страхали всякими карами, щоб вони „по правді“ у всьому признались. Нічого страшного слідчі не дізнались, але братчиків таки продержали в тюрмі, а потім по далеких сторонах позасилали.

Шевченка покарано найгірше. Ми знаємо, що з його був чоловік надзвичайно щирий та палкий,—як бачить де неправду, то вже, було, хоч кому, а не змовчить. Так і в своїх віршах він часто за неправду картав навіть значних людей. І як почали ото труси робити, то й познаходили і в самого Шевченка, і по людях оті заборонені вірші („Сон“, „Кавказ“ та інші). За ті вірші заслано його на Оренбургський степ, завдавши до того ще і в салдати та заборонивши писати й малювати. Після такого присуду й написав Шевченко отого вірша про смерть, що, мовляв, „і мене не мине, на чужині зотне“, бо заслано Шевченка без строку,—довіку, мовляв.

III

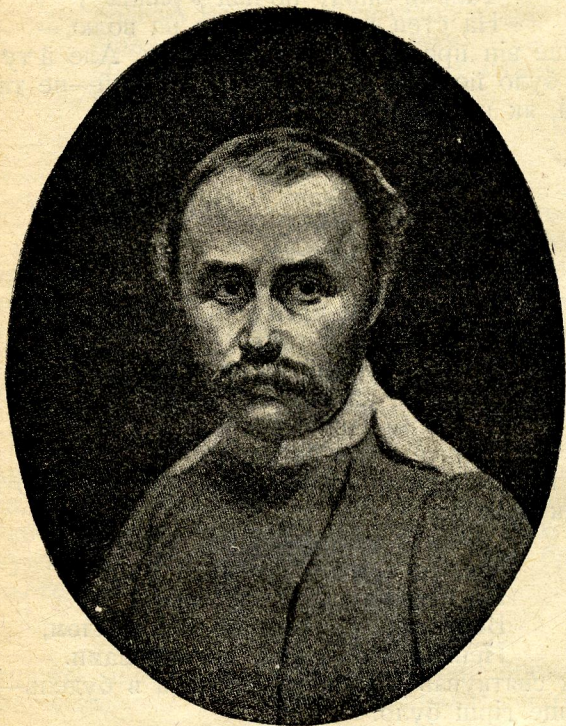
І почалася з того часу для великого пись-

менника і поета нашого нова неволя—ще гірша, ще страшніша, бо спіткала його несподівано на рівній, мовляв, дорозі—серед думок про працю на користь народу, серед високих замірів і єдино за те добро, що бажав і робив він бідним людям. До того ж завдали Шевченка в салдати й нарешті бідлашному засланцеві заборонено писати й малювати. „Коли б я був душогубом, кровопивцем, то й то не можна було вигадати мені лютішої кари,—писав згодом Шевченко,—а мені ще й писати заборонили та малювати“. Але вислухавши присуд, Шевченко сказав собі на думці: „не зроблять із мене салдата“,—і таки, справді, не зробили...

Жити на чужині навіть з власної волі та охоти часто несила людині, бо рідний край, бо свої люде раз-у-раз стоять перед очима і непереможно тягнуть і ваблять до себе. Але без міри гірше, коли чоловікові не вільно вернутись, коли чужина стає йому величезною могилою, або — мовляв — „незамкнутою тюрмою“, в якій доводиться що-дня, що-години катуватись. В отакій тюрмі, та ще й у казармі, під червоною шапкою, й опинився Тарас після присуду.

Завезли мерщій Шевченка спершу в Оренбург, город близько Сибіру, а потім ще далі—в невеличке містечко Орське, де йому призначено було безсрочну службу простим салдатом, чи то пак „рядовим“, одбувати. Орське те стояло в безводній пустині, серед пісків невилазних, без гаїв, без садків. Тяжко було привикати поетові до того рівного, як стіл, степу після веселих краєвидів на Україні. А тут ще муштрою йому допікають, а тут начальство по-всяк час за ним доглядає, очей не спускаючи та карами нахваляючись. А до того ще й рідного слова ні до кого промовити, ані

почути од кого, ні книжки прочитати, та ще й писати і малювати не дають. Кругом—чужі люде і тільки й мови скрізь про те, що того били на муштрі, а того нахвалялись

Т. Шевченко салдатом.

(З власного Шевченкового малюнку).

вибити. Бійка, галас, зик, срамотні співи та лайка, п'янство, бруд, неохайність — от що панувало в „смердючій хаті“, як звав Шевченко свою казарму. Отак довелось йому каратися!

Цілий тиждень пробував Шевченко то на муштрі, то в смердючій отій хаті. Рідко коли траплялось йому крадькома вирватися з неї.

Неначе злодій, по-за валами

В неділю крадуся я в поле,

Талами вийду по-над Уралом *)

На степ широкий, мов на волю,—
пише він про своє тодішнє життя. Але й тут не було йому супокою, бо і степ той—не такий, як на Україні.

І там степи, і тут степи,

Та тут не такі:

Руді-руді—аж червоні,

А там голубії,

Зеленії, мережані

Нивами, ланами,

Високими могилами.

Темними лугами...

А тут—бур'ян, піски, талі,

І хоч би на сміх де могила

О давнім-давні говорила...

Неначе люде не жили!

Та не довго можна йому було хоч на самоті
отак посидіти:

„Айда в казарми! Айда в неволю!“

Неначе крикне хто надо мною—

І я прокинусь. По-за горою

Вертаюсь, крадуся по-над Уралом,

Неначе злодій той, по-за валами.

Так святкував Тарас у неволі, а в будень—
то ще гірш було:

Приходить ніч в смердючу хату,

Осядуть думи, розіб'ють

На стократ серце і надію,

*) Талі—пісчані кучугури, порослі лозою (слово сибірське). Урал—річка, по-над якою Орське стояло.

І те, що вимовить не вмію...
 І все на світі проженуть,
 І спинять ніч: часи літами,
 Віками глухо потечуть,
 І я кривавими сльозами
 Не раз постелю омочу...
 Благаю Бога, щоб світало:
 Мов волі—сонця, світу жду.
 Цвіркун замовкне, „зорю“ б'ють—
 Благаю Бога, щоб смеркало,
 Бо на позорище ведуть
 Старого дурня муштрувати,—
 Щоб знав, як волю шанувати,
 Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

І ще одно допікало Шевченкові на засланні, принаймні спочатку,—це те, що ніхто спершу не озивався до його з колишніх приятелів: одні й сами тоді відбували кару, другі ж не знали, куди його запаковано, а були, певна річ, і такі, що страху ради одцурались, щоб, мовляв, і самим через його в яку біду не вскочити. „Було на собаку кинь,—скаржитись Тарас у листі до одного приятеля,—то влучиш у друга, а як прийшлось до скруту, так святий їх знає, де вони поділися“. А так хочеться на чужині, в неволі, рідного слова почути, братнього голосу довідатись!

І знов мені не привезла

Нічого почта з України,—

тужить поет і здається йому, що приятелі його, мабуть, „з холери повмірали“, а то б таки згадали про його.

Хиба самому написати

Таки посланіє до себе

Та все до-чиста розказати,

Усе, що треба, що й не треба?—

розважає себе засланець наш у тяжкій са-

мотині, бо думка така, що його скрізь забу-
ли вже на рідній Україні—

Ніхто й не гавкне, не лайне,

Неначе й не було мене!

І Шевченко таки справді писав—хоч не „послання до себе“, так свої вірші. Письмен-
ство та думки про рідний край—одна була
втіха Шевченкові в неволі, та сила, що дер-
жала його тоді на світі. Хоча за ним пильно
наглядали, щоб він не зрушив заборони пи-
сати й малювати, але несила йому було вдер-
жатись. Хоч нишком, а Тарас складає таки
вірші, виливаючи свої плачі невольницькі,
крадькома малює, ховаючи вірші десь у халя-
ву, щоб не догляділо вороже око. „І довелося
знов мені,—пише він—

На старість з віршами ховатись,

Мережать книжечки, співати

І плакати у бур'яні —

І тяжко плакати.

Він вже „не для людей, тієї слави“ складає
свої плачі-думи—

Мені легшає в неволі,

Як я їх складаю:

З-за Дніпра мов далекого

Слова прилітають

І стеляться на папері,

Плачучи, сміючись,

Мов ті діти, і радують

Одинокую душу

Убогую.

Правда, надія невміруща таки не кидала Шев-
ченка й ворушила думки, що може доведеться
ще йому побачити Україну, спіткати знову
близьких, серцю милих людей. Трохи згодом,
так мабуть через рік од початку заслання,
почали озиватися до його й приятелі з Украй-

ни, розважаючи самотнього засланця та потішаючи й од себе надією на визволення. Увесь час цією надією тільки й живе Тарас, але не швидко, ох як не швидко, вона справдилася!...

Тим часом вище начальство звеліло, щоб гурток офіцерів з салдатами з Орського пішов ще далі в степ—оглядіти, чи можна там жити, роздивитись місця по-над Аральським морем і, коли можна, поставити там нову фортецю (кріпость). Тим, що вибірались у степ, треба було там плани поробити, позмальовувати краєвиди, а як ніхто в Орському, опріч Шевченка, цього не вмів, то і його забрали в ту подорож з собою. Два літа, року 1848-го та 1849-го, перебував Шевченко в далекій пустині, плаваючи Аральським морем. „Господи, як погано!—писав він у листі до Бодянського,—аж бридко згадувати, не то що розказувати добрим людям! Нудьга!“ Та й справді-бо:

І небо невмите, і заспані хвилі,

І по-над берегом геть-геть,

Неначе п'яний, очерет

Без вітру гнеться—

ото тільки й бачив усього Шевченко за тих два літа. Під час цієї плавби хоч і скрутно було людям, а Шевченкові на душі ніби трохи й полегшало: хоч у „смердючій хаті“ не пропадав та малював до-схочу і на видноті, бо на це ж і взято його сюди. А туга таки своє брала, прориваючись у таких криках серця:

Боже милий,

Чи довго буде ще мені

В оцій назамкнутій тюрмі,

По-над оцим нікчемним морем,

Нудити світом?

Не минуло, правда, Шевченкові без капри оте малювання, хоч і не для себе й не

своєю волею він до його брався. Як повернулися з Аральського моря, то один офіцер, Бугаков на прізвище, узяв Тараса з собою до Оренбургу, щоб там плани докінчити. В Оренбурзі знайшов Шевченко й де-кого з земляків-українців і трохи спочив був і од страшної самотини, і од смердючої казарми, бо жив тут він не з москалями, а окроме. Та не довго довелось спочивати: знайшлась лиха душа й тут, що подала до Петербургу звістку-доноса, ніби то начальство тутешнє Шевченкові потурає, пільги всякі робить, попускаючи жити на волі та малювати. З Петербургу зараз звелено Шевченка знов арештувати й посадити в тюрму, забравши всі листи, малюнки та вірші, а потім заслати далі, в ще гіршу пустиню. Шевченка потрушено і, хоча нічого забороненого у його й не знайшли а таки продержали в тюрмі щось із півроку та в-осени року 1850-го й вирядили його на нове заслання—в Форт Новопетровський, аж за Каспійське море. Не дешево спокутував Шевченко оті невеличкі пільги—тюрмою та новим засланням, де й перебував аж до визволення свого з неволі.

На другому засланні Шевченкові було ще важче, ще сумніше. Життя в казармі, щоденна муштра („що-дня по вісім годин тягнуть жили, муштруючи“—згадував опісля він), повсякчасний догляд, щоб поет—боронь, Боже—чогось не писав або не малював, дурні причепки та знущання офіцерів—усе це так пригнітило Тараса, що й життя йому зовсім було огидло. Приставлено до його „дядьку“ з москалів і цей невідступно сочив за ним, мало не що-дня трусив, шукаючи навіть у чоботях, щоб Тарас не ховав оливця або паперу клаптик. Тепер не було вже йому коли,

навіть крадучись, вийти в степ та посидіти на самоті: „дядька“ тінню за ним ходив. І писати вірші годі вже під таким доглядом, — і справді на другому засланні Тарас не написав ніже єдиного вірша, аж поки про своє визволення прочув. Цілих шість з половиною років з його життя пропало для нашого письменства дурнісінько. До того ж знов на довгий час урвалось листування з приятелями на Україні, читати не було чого, і поет опинився немов живцем у домовині, од усього світу одрізаний. Йому вже здається, що тернами й шляхи позаростали до рідного краю.

Так день по дневі минали цілі роки—довгі та нудні, сумні без краю, безнадійні. „Краще б мені було на світ не родитись, або швидче вмерти“,—не раз, було, вирветься з намучених грудей розпачливе слово.

Неначе лютая змія

Ростоптана в степу здихає,

Заходу сонця дожидає—

Отак то я тепер терплю

Та смерть із степу виглядаю—

ось як почував себе Тарас під страшні часи тієї кари.

Правда, як перемінилося в Форті Новопетровському начальство, то Шевченкові знов почали потрохи попускати й давати де-яку пільгу. Новий начальник, Усков—людина добра, дозволив Шевченкові писати й малювати,—але так, щоб ніхто не бачив, у землянці; до того ж писати тільки по-московському, а не рідною мовою. Ото ж тоді Шевченко й понаписував свої повісті московською мовою; а по-українському, кажу ж, не писав він на другому засланні анічогісінько, навіть листів, бо й листи всі од його і до його перечитувало начальство.

Як найбільший співець України конав отак на далекій чужині, в пустині—в Росії тим часом повернуло на краще. Настав новий царь Олександр II-й після Севастопольської війни, і старі суворі порядки пом'якшали трохи. Почали говорити про волю для кріпаків, стало вільніше говорити й писати, деяких засланців повернуто до рідного краю. Скоро повіяло ото скрізь вільнішим духом, то заходились у Петербурзі приятелі та прихильники Шевченкові клопотатись, щоб визволити і його з неволі. Довго клопотались вони перед новим царем і аж поти цієї справи не кидали, поки звелено було, року 1857-го, Шевченка випустити, — тільки заборонено йому їхати на Україну.

Десять років вибув Шевченко в неволі... „Десять літ!... Друже мій єдиний! вимовити страшно, а витерпіть же! І за що витерпіть?“—так писав сам Шевченко, коли й до його дійшла вже чутка, що от-от незабаром прийде сподівана воля. На-силу діждавсь її Шевченко, себе не тямлючи з радощів. Нарешті прийшла таки вона, хоч і не повна, і 2 серпня (августа) року 1857-го покинув Шевченко місце свого заслання, де вибув не сповна 7 останніх років. Пішов Тарас під червону шапку московську молодим, здоровим, крепким та веселим парубком, а вернувся—мало не дідом похилим та підтоптаним, здоровля знівечивши, занапастивши і літа молодії, і талан свій у неволі.

Мое не злото-серебро—

Мої літа, моє добро,

Мою нудьгу, мої печалі

одібрали, як сам він писав, у Шевченка і проковтнули оті страшні десять років заслання...

Перебуваючи на засланні, Шевченко тільки й марив про рідний край; надія побачити Україну одна тільки й додавала йому сили волочити непотрібне, здавалось, життя. Не дурно ж сам він так про це писав:

Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я подивлюся
На мою Вкраїну,
Може ще раз поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами,—
Бо немає в мене роду
По всій Україні,
Та все-таки не ті люде,
Що на тій чужині.

І скоро ото почув Шевченко про своє визволення з неволі, то збирався був зразу їхати на Кубань і далі Кримом на Україну. Розражали його приятелі, що клопотались про його; вони боялись, щоб не вийшло чого з того, і от Шевченко з Новопетровського побрався морем та Волгою-рікою на Астрахань і Нижній Новгород до Москви. Радіючи стрівали дорогою земляки свого великого поета і скрізь шанували, як найдорожчого гостя. Та ось у Нижньому Новгороді знов догнало Шевченка лихо. Тут його повідомлено, що після служби йому заборонено жити на Україні та в столиці, а звелено перебувати в Оренбурзі. На силу, на превелику вже впрохали і цей присуд скасувати, дозволивши їхати хоч до Петербургу, де Шевченко міг знайти собі який-такий заробіток. Пів року ото просидів Тарас у Нижньому, поки в Петербурзі

воловодили з дозволом, але тут він вже даремно часу не переводив—знов почав писати вірші й чимало гарних понаписував, як от: „Неофити“, „Юродивий“ то-що. До Нижнього понасилали йому земляки книжок українських, яких він десять років не бачив, і Тарас читав та впивався рідним словом. Де-хто з приятелів навіть умисне приїздив сюди, щоб побачитись та після довгої розлуки побалакати. Знов воскресають у змученого поета давні мрії-думки про роботу для рідного краю, для земляків, і цим розважав він своє серце, що рвалося на Україну. Несподівана притичина в дорозі дуже його мучила: „гарна,—казав він,—оце воля: собака на припоні!“ На силу діждався Тарас дозволу їхати до Петербургу і зараз же рушив туди на Москву, де спинився на якийсь час, щоб побачитися з давніми приятелями. В Москві з Бодянським, Щепкиним та іншими щирими людьми Шевченко вперше за всі десять років наговорився до схочу про всякі любі серцю справи, про рідний край та близьких людей.

IV.

27 березіля (марта) року 1858-го Шевченко прибув нарешті до Петербургу. Земляки тут давно вже його нетерпляче виглядали, та навіть і чужі люде цікавились побачити славного поета українського. Письменники прийняли його до свого гурту з великою пошаною й незабаром Шевченко стоваришував з найкращими людьми того часу, що дбали про народні потреби і працювали для простих трудящих людей. Тоді вже починались заходи коло визволення кріпаків з неволі панської, скрізь кипіла боротьба між прихильниками та ворогами цієї

великої справи. І певне, що на покуті було всюду місце тому поетові, що так багато послужив цьому своїми творами й таку кару не-

Т. Шевченко в останні часи свого віку.

людську за них приняв. А вже як сам Шевченко радів, що от-от має справдитися мрія цілого життя його—то й не сказати!... Усі

думки його були коло того святого, великого діла і він знов своїм словом гарячим, своєю великою вірою в щастя людське почав дбати про рідний знедолений народ свій. Незабаром по приїзді до Петербургу Шевченко написав невеличкий віршик— „Сон“: кріпачка на панщині пшеницю жне і, втомившись, не спочивать пішла, а дитину погодувати, що кричало, сердешне, в холодочку за снопом. Погодувавши, задрімала—і сниться їй: її дитина, син її Івась—

І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий
На вольній, бачиться,—бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
У-двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася небога.

І з тією матіррю всміхається ніби й сам поет, бо хоч і побачила кріпачка, прокинувшись, що нічого того немає, й знов копу дожинать пішла, та поет додає:

Останню може: Бог pomoже—
Той сон твій справдиться.

Зате, як болить поетове серце, коли бачить він, що сподівана воля забарно дуже йде, що справа затягається на довго,—

Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина...

„Добра не жди“—говорить поет до свого серця:
Не жди сподіваної волі—
Вона заснула...

А все-таки надій на добре у Шевченка, як і у всіх тоді, було більше й він піклується дуже про те, щоб дати кріпакам науку, як вони вийдуть вже на волю. Як письменник, як людина, що воювала з неправдою словом—

він і тут великі надії покладає на правдиве щире слово, на добру науку, подану людям зрозумілою мовою. „Возвеличу,—каже він,—

Малих отих рабів німих:

Я на сторожі коло їх

Поставлю слово.

Шевченко захожується на-ново друкувати свого „Кобзаря“, хоч багато клопоту й мороки довелось йому прийняти, поки добув дозвіл; разом з іншими земляками, що жили в Петербурзі, міркує над тим, щоб поскладати й понадруковувати для народньої освіти путящих книжок, і сам складає „Букваря“ для українських шкіл, дбає він про український журнал, радіє, що прибувають до гурту українських письменників нові люди і що гурт працівників на користь рідного народу все зростає й більшає. Разом з тим багато Тарас працює й коло малювання в Академії Художеств, де й жив він у Петербурзі аж до самої своєї смерті.

Та й за роботою і серед приятелів не весело було Шевченкові в Петербурзі. Його знов тягне на Україну, йому треба було своїх людей побачити, подивитись на життя їхнє. Додому рвалося його серце. А тим часом начальство не пускало його туди і завдавало цим невимовної туги. „Доки вони будуть знущатись надо мною?—питається Шевченко в одному листі.—Я не знаю, що мені робить і що почать. Утікти хиба нищечком до вас та, одружившись, у вас і заховаться“ („Кіевская Старина“, 1885 р. кн. II, стор. 337). Аж улітку року 1859-го пощастило йому таки вирватись на Україну.

І знов об'їхав він давно знайоми, незабутні місця. Побував і в Харківщині, і в

Полтавщині, заїхав і в Керелівку до рідні. На-силу пізнали його брати та сестри, так знівечила його неволя та муштра салдатська. Скрізь люде допитувались у Шевченка, чи швидко воля вийде, і він усюди розказував, що чутно про це діло. А за ним назирці, мабуть, ходили лихі люде, дозираючись та прислухаючись, чи не бунтує Тарас людей проти панів. І таки вчинили йому капость: становий з Черкас арештував був Шевченка за якісь розмови з людьми, але як жадної вини за ним не було, то його доведено тільки до Києва і там випущено. Побачив Шевченко, як його пильнують і якого лиха йому знов можуть накоїти, та й побрався до Петербургу.

Ідучи на Україну, хотів був Тарас вишукати собі десь по-над Дніпром невеличкий шматочок землі, щоб мати власний притулок і тихо дожити віка між своїми людьми:

Щоб хоч умерти на Дніпрі

Хоч на малесенькій горі, —

як писав він ще в неволі. Вже й наглядів він був гарне місце під Каневом, та несподіваний арешт не дав цим разом довести діло до краю. Проте думки дожити віка на Україні Тарас не покинув. Вже з Петербургу через свого родича Варфоломея Шевченка кінчає Тарас за землю й захожується ставити собі хату, „бо в Петербурзі, — пише він до Варфоломея, — я не всижу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить усякого хрещеного і нехрещеного чоловіка. Як би не робота, то я давно б одурів. Аж надто стало тяжко на самоті.“ Як справді таки допекли Шевченкові бурлакування на чужині та самота, видно з оцих віршів, що написав він у Петербурзі:

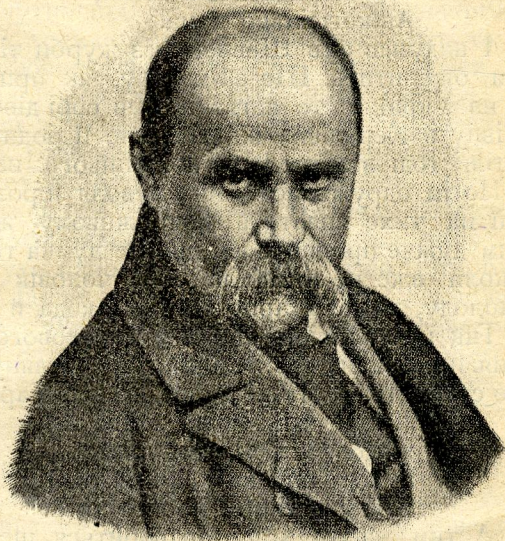
Минули літа молодії,
 Холодним вітром од надії
 Уже повіяло... Зима...
 Сиди один в холодній хаті...
 Нема з ким тихо розмовляти,
 Ані порадитись... Нема,
 Анікогісінько нема.

І надумав був Шевченко з журби тієї та туги оженитись. Ще за-молоду, як приїздив він на Україну, то наглядів був собі дівчину, попівну з Керелівки ж таки, але її родичі не схотіли тоді віддати її за колишнього наймита. Потім одружилася з ним неволя й розбила надії на тихе щастя в подружньому житті. І тим дужче прокинулась про це думка тепер, та коли вже не знайшов собі чоловік пари за-молоду, то на старости-літтях шкода й заходу. Так і не вийшло нічого з Тарасового сватання: не знайшлось людини, що доглянула б його старости. „Світ широкий,—писав Тарас,—

Людей чимало на землі,
 А доведеться самотнім
 В холодній хаті кривобокій
 Або під тином простягтись.

А тим часом, хоч і бадьориться ще вимучений поет, недуга притьмом причепилась до його і смерть стояла вже за плечима. В кінці 1860-го року Тарас тяжко занедужав на водянку та вже й не встав. Не довелось йому ані побачити України, ані почути слова волі для мільйонів кріпацького люду, бо й вона прийшла вже по його смерті. А вже смертельно хворий, на божій дорозі стоячи, Шевченко тільки й думав, що про ту волю, допитувався про неї у всіх, хто тільки навідається, було, до його, і тяжко сумовав, що справа так помалу, так дляво йде. „Коли ж воно буде?“—

не раз питався він з тугою та смутком, не-
 мов здоровля виглядаючи тієї години, коли
 Спочинуть невольничі
 Утомлені руки

М. Шевченко

І коліна одпочинуть
 Кайданами куті.

Шкода! не діждав того він... 26 лютого
 (февраля) року 1861-го Шевченко навіки скле-

пив свої очі; стражденне серце, що боліло й мучилось за простий народ, перестало битись...

Мов у дзвін голосний ударено—громом розійшлася-роскотилась сумна звістка по всій Україні. Українці вже знали тоді, що рідний край стратив з Шевченком великого письменника, найголоснішого заступника за простих людей, що власними муками та слізьми скропив їхню волю, що цілий вік боровся з неправдою і проказував людям шляхи до нового кращого життя. І на Україні плакали за ним, як за батьком рідним. „Сподівались ми Шевченка цей год на Вкраїну, а прийшлося зустрічати його домовину“,—казав давній приятель Тарасів, старий Максимович, на його похороні, і ці прості слова болем тяжким одгукнулись по всіх усядах, де знали й шанували великого страдника за народ та борця за кращу для його долю.

Як умер Шевченко, зібралась на пораду в Петербурзі українська громада, і згадали всі, що він писав у „Заповіті“:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Але не можна було без дозволу од начальства везти тіло великого Кобзаря українського в рідну землю. Поки ото вийшов той дозвіл, поховано Шевченка в Петербурзі. Сила народу йшло за труною, багато людей плакало. Товариші промовляли над свіжою могилою, згадуючи заслуги небіжчика. „Будь, Тарасе, певен,—устами Куліша запряглись

вони,—що ми твій заповіт соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем“. Зараз же такі приятелі Шевченкові прирадили, щоб поставити йому пам'ятника й іншими ділами ознаменувати його величезні заслуги для рідної землі. На жаль тільки нічого з того, що тоді прирадили, не можна було зробити, бо для української справи незабаром такі часи настали, що навіть творів Шевченкових (та й інших нашою мовою книжок) не можна було друкувати, а вже про пам'ятник шкода й згадувати. Мало не п'ятдесят років треба було, щоб добути дозволу на пам'ятник. Отаке діялось!...

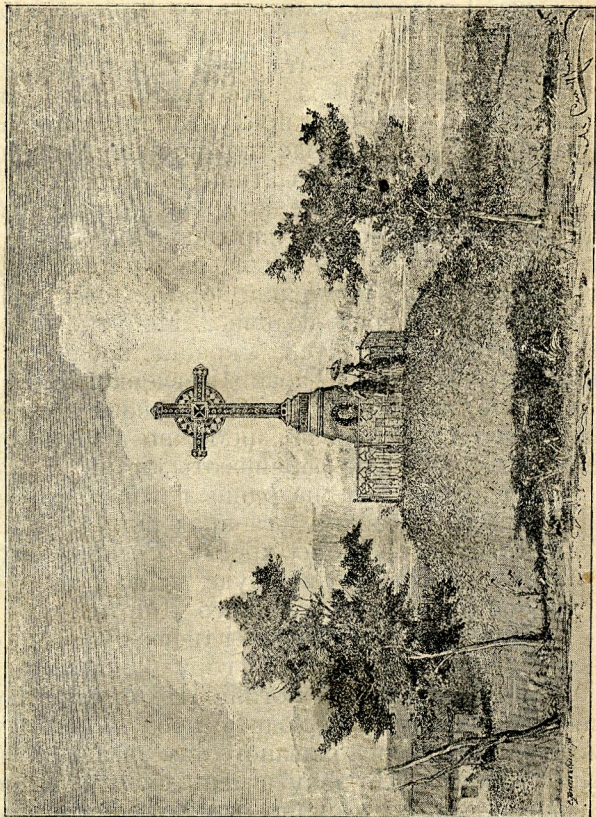
Не довго лежало тіло Шевченкове в чужій землі. Незабаром вийшов дозвіл перевезти його на Україну. Могилу розкопано, домовину поставлено в другу, металеву, і мертвий Шевченко рушив до рідного краю, куди так рвався ще живим, та де не довелось йому віка дожити. Покрита червоною китайкою—„заслугою козацькою“, тихо йшла велика домовина улицями Петербургу до вокзалу, а за нею немов линули на Україну слова останнього прощання: „згромадь навкруги себе сліпих, глухих і без'язиких: нехай вони із мертвих уст твоїх почують твоє слово безсмертне та нехай, хоч помиляючись, почнуть говорити непозиченою мовою“.

Скрізь по дорозі труну стрівали й провозжали з великою шанобою, бо вже й чужі люде знали, якого чоловіка великого везуть на останній спочинок до рідного краю. 6 травня (мая) року 1861-го сумна процесія прибу

ла до Київa, а звідти Дніпром рушила до Канева. Там, на Чернечій горі, знайшов був собі Тарас місце, щоб жити, там сподівався він віка доживати—там постановили оселити його і по смерті. І знов сила народу з усіх сіл, зблизка і здалека, зійшлося до Канева, щоб попрощатися з тим, хто цілий вік болів душею за „меншого брата“, хто життя своє поклав для його добра—хто йому „волю писав“. Над труною знов пролунало таке гарне та правдиве слово: „Був час, що про нашу Україну думали, що це край нездатний до високих чувств і думок. Але Шевченко довів, що край цей, де забули про освіту народню, має душу і серце, приступне для всього високого та прекрасного. Так, померший брате, світ твій просвітиться перед людьми... Минуть віки—і далекі нащадки дітей України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! Бажав ти, брате, жити у Каневі,—от і живи до кінця світу. А ти, Україно, побожно шануй наше місто, бо у нас спочивають кістки Тараса Шевченка. Тут, на одній з найвищих гір Дніпрових, покоїтиметься прах його і, як на горі Голгофі, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той, і по цей бік нашого славного Дніпра“.

Поховали Шевченка—і тисячі людей щороку їздить на Тарасову гору поклонитись великій Шевченковій могилі. Ще більше людей щодня влітку проїздить проз ту високу могилу, згадуючи похованого там „незлим, тихим словом“. Щороку в день смерті Шевченка скрізь по Україні згадують його і те добро, що зробив він для рідного народу. І лежить тіло Шевченкове на високій горі серед зеленого саду, немов оглядаючи навкру-

ги всю Україну та й по смерті виглядаючи
долі для неї. І довіку не забуде Україна сво-
го велетня-Кобзаря за його працю для рідно-
го краю та за муки великі, якими освятив

Шевченкова могила.

він волю для свого народу. Не часто приходять на землю такі люде, як Шевченко, не багато їх було у всіх народів, і їми ще тільки й держиться правда на світі.

V.

Були у нас і до Шевченка письменники, що писали про наш народ і його мовою. Так—Іван Котляревський з Полтави написав гарну поему „Енеїда“, в якій неначе старих троянців та латинців змалював наших таки людей, а в „Наталці-Полтавці“ він вже просто обернувся до нашого побуту. Так—Артемовський-Гулак в образі Рябка-собаки змалював нещасного кріпака під панською неблаганною рукою. За ними пішов Гребінка, що писав по-нашому чудові приказки чи байки, а Квітка-Основ'яненко своїми повістями з народнього життя попередив усі письменства на світі. Де-які гарні письменники були у нас і опріче найменованих, та ніхто не повершив Шевченка, ніхто так гарно та розумно не писав, як він. „Уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася“,—говорив Куліш над труною Шевченковою. До його нашою мовою писали наче всмішки, неначе для забавки і ще й сами добре не знали, що роблять великої ваги діло та що у нас може бути справжнє, як і в людей, письменство. А вже як Шевченко почав по-українському писати, то і наші, й чужі люде побачили, що це вже не играшки, що не пуста річ, а сила велика таїться в народньому слові та що народ наш здатний створити письменство не аби-яке. З творів Шевченкових по всьому світі довідались про Україну та про український народ; з творів Шевченкових ми всі вчимося любити рідний край і тепер письменники наші вже зовсім свідомо працюють коло рідного письменства, бажаючи розказати народові його мовою все, що йому треба знати. Отже зна-

чить не хто, як Шевченко, виніс наше письменство на таку височінь, де воно стає поруч і нарівні з письменствами інших освічених народів.

Ми вже знаємо, що Шевченко був мужицький син, і хоч дійшов він освіти, міг зробитись паном та й жити собі добре, великої слави заживаючи,—проте він рідного краю не одцурався, своїм родом простим не гордував і народности своєї не покинув. Ще більше: хоч де доля його закидала, він скрізь пом'ятав про свій народ і завжди про його добро думав і дбав, бо він без краю любив його. „Я,—писав Шевченко,—по плоті і по духу син і рідний брат нашого безталанного народу“, і цілий вік його гризло й мучило оте народне безталання. Україну він любив над усе в світі,—ось як він писав про це в своїх віршах:

Я так її люблю,
Мою Україну убогу—
За неї душу погублю.

Усе він ладен був перетерпіти на собі, аби Україні було добре, аби людям на ній стало можна по-людському жити. Терпіти своє лихо та муки—дарма, про власну славу та достатки—байдуже: чи буде це, мені, мовляв Шевченко, однаково.

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві і в огні
Її окраденую збудять,—
Ох, не однаково мені!

Це просто стогін серця, крик душі—оте „ох, не однаково мені“, і таки видко, що цьому чоловікові справді не однаково, яка доля спіткає рідний його край. Як ми вже знаємо, думки про Україну і на чужині, в тяжкій неволі, до-

давали йому сили терпіти горе та з лихом битись. Бувало йому в неволі так тяжко, що й жити снаги не ставало і може не раз рука здіймалась, щоб собі віка вкоротити, але одна думка про рідний край—і рука опускалась. Благав би я собі смерти,—не раз писав Шевченко в неволі,—

Так тая Україна
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога
О смерти благати.

На чужині поет одного хоче—

Аби хоч крихотку землі
Із за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли.

І коли тільки приснився йому в неволі сон про рідну Україну, то—признається поет—

Ніби знову я на волю
На світ народівся;

а з намученого серця виринається палке блага́ння:

Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленький хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем
Принести і положити
На Дніпрових горах.

Зате як же тяжко йому робиться, аж серце холоне, коли навіть думка промайне,

Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить.

Доживати віка на Україні, серед своїх людей—це, як ми знаємо, було останнім найбільшим бажанням у Шевченка і з ним він і в

домовину пішов. Та й по смерті прохав поховати його „на могилі, серед степу широкого на Вкраїні милій“.

Отак без міри й без краю кохаючи свій рідний край, Шевченко і всіх земляків своїх навчав любити його. „Свою Україну любіть,—часто загадував він у своїх віршах:

Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

І як же гнівно картає він людей, що раді б рідного краю одцуратись і забути про народ свій!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесе на чужину
Шукати доброго добра,—

глузує поет із тих перевертнів, яких так багато проміж нашого брата. А тим часом нігде не знайти того добра по-за рідним краєм, бо тільки

В своїй хаті—своя правда
І сила і воля...

Схаменіться!—каже поет до таких людей:

Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте ширим серцем
Велику руїну.

Отак-то Шевченко по всяк час навчав нас пильно думати над своїм минулим і теперішнім, щоб знати—

що ми?

Чиї сини, яких батьків?...

Любивши рідний край свій, Шевченко в йому найдужче любив простий трудящий люд,

народ, усіх найменших, найпослідуших, кому так гіренько в світі буває жити. Бідолашня покинута покритка, нещасне байстря бездоглядне, сиротина безродна, невістка під тяжкою свекрушиною рукою—от за кого заступався Шевчено, от про чие горе розказував він людям та навчав не робити їм лиха. Але корінь усього лиха для свого часу Шевченко бачив у неволі, в пануванні однієї людини над другою. Ми вже знаємо, що найдужче за тих часів неволя виявлялася в кріпацкому праві—в праві панів над душами людськими. Тоді було, що

Скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини.*)

Були такі люде, що теж хвалилися своєю любовію до рідного краю, та вони любили в йому красу природи і зовсім забували про муки живих людей. І через те рідний край здавався їм мало не раєм без плями, без лиха і вони в йому раювали з заплющеними очима, казали навіть, що й кріпакам добре жити. Видющим же очам Шевченка, що найбільше до людського життя придивлявся, було зовсім инше видко: „кругом неправда і неволя“,—казав він,—а в тім раю, що вихваляли всякі дурисвіти,—

Латану свитину з каліки здіймають,
З шкурою здіймають, бо нічим обуть
Панят недорослих

. А он-де під тином

Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

*) „Кобзарь“, вид. „Кіевской Старини“, Київ, 1899, стор. 409.

Замість раю, в своїй рідній хаті Шевченко
 ... бачив пекло. Там неволя,
 Робота тяжкая,—ніколи
 І помолитись не дають.

І я,—каже поет,—не знаю,
 Чи єсть у Бога люте зло,
 Що б у тій хаті не жило,—
 А хату р'єм називають!—
 гірко додає він. „Як би розказать,—пише
 Шевченко,—

Про якого-небудь одного магната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме пекло можна. А Данта старого*)
 Полупанком нашим можна здивувать.

А тим часом така неволя та знущання од-
 них людей над другими —то найтяжча в світі
 неправда, бо ж

Усі на цім світі...—
 Адамові діти.

Тобто—всі люде рівні і повинні б і рівне
 право однакове мати, і жити, як брати. І через
 те Шевченко гнівно обертається до панів:

По якому правдивому
 Святому закону
 І землею всім данною,
 І сердешним людом
 Торгуєте?

Панування людини над людиною, кривда та
 надсильство—це для Шевченка було таким
 чимось огидливим, що нікому він того про-
 стити не може. Часто він нарікає, що Бог
 ніби попускає людям знущатися з людей.

Чи Бог бачить із-за хмари
 Наші сльози, горе?

*) Данте—давній письменник італійський, що опи-
 сав, як ніби-то люде за свої гріхи мучаться в пеклі.

Може й бачить, та помага—
 Як і оті гори
 Предковічні, що політі
 Кровію людською.

Та й опріче неволі, багато всякого лиха панує
 на світі. „У всякого своя доля і свій шлях
 широкий“—каже Шевченко і потім малює
 людей, що своє власне добро ставлять над
 усе і за-для його пускаються на лихії вчинки,
 підшиті часом зверху ніби добрими замірами.

Той мурує, той руйнує,
 Той неситим оком
 За край світа зазирає,
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать із собою,
 Взять у домовину;
 Той тузами обірає
 Свата в його хаті,
 А той нишком у куточку
 Гострить ніж на брата;
 А той тихий та тверезий,
 Богобоязливий,
 Як кішечка підкрадеться,
 Вижде нещасливий
 У тебе час та й запустить
 Пазурі в печінки,—
 І не благай: не вимолять
 Ні діти, ні жінка;
 А той щедрий та розкішний—
 Все храми мурує
 Та „отечество“ так любить,
 Так за ним бідкує
 Та так з його, сердешного,
 Кров як воду точить.

Шевченко добре бачив і те лихо, що пов-
 стало було од того ладу, коли чиновники все
 живе душили, за всяку вільну думку та сло-

во тяжкими карами карали. „У нас же й сві-
та як на те!“—глузуючи каже він:

Одна Сибір неісходима!

А тюрем? люду?... Що й лічить!

Од Молдаванина до Фінна—

На всіх язиках все мовчить...

Бо благоденствує.

Він виводить на світ усе те лихо, що повстає
од неволі та розбрату межи людьми, і болить
тяжко його серце, що люде порізнились, роз'єд-
нались і завели такий лад, щоб тільки одно
одного кривдити.

Болить серце, як згадаєш:

Того ж батька такі ж діти—

Жити б та брататься!

Ні, не вміли, не хотіли,

Треба роз'єднатися!

А найдужче болить йому, певна річ, серце за
Україну, бо він бачить, що

Гірше ляха свої діти

Ії роспинають,

Замість пива праведную

Кров із ребер точать.

І дивлячись на те, що робиться в рідному
краю, та згадуючи, як колись діди наші обо-
роняли свою волю, поет питається:

За що боролись ми з ляхами?

За що ми різались з панами?

За що скородили списками

Татарські ребра? Засівали

І рудою поливали

І шаблями скородили...

Що ж на ниві уродило?

Уродила рута, рута—

Волі нашої отрута*).

*) „Кобзарь“, вид. „Кіевской Старины“, Київ,
1899, стор. 185.

Таке діється на світі. Скрізь лиха більше, ніж добра; скрізь неволя та гніт переважають братерство. Надивився і зазнав того лиха на своїм віку наш Кобзарь чимало й сам, та не зневірився він у правді до краю. Його чиста душа правдива вірить, що правда таки подужає кривду і людям тоді стане краще жити. Шевченко певнісінький був, що „встане правда, встане воля“, бо єсть на світі така сила, якої лихо не подужає.

Не вмірає правда наша,
Не вмірає воля,
І неситий не виоре
На дні моря—поля,
Не скує душі живої
І слова живого.

Як єсть межа, за яку не перейде неситість людська—так само й груба сила, що тільки на себе саму покладається, не може побороти духа людського, отих думок про добро, що закладені в душах у людей і виявляються чесним, правдивим ділом та словом. Ми вже знаємо, що велику силу бачив Шевченко у тому слові,—його він ставив навіть „на сторожі“ коло рідного народу, щоб воно оживило людей, покликала їх до нового життя, розбуркало їм совість. „Чи буде правда на землі?“—про це Шевченко не журиться:

Повинна бути, бо сонце стане
І оскверненну землю спалить.

А як правда опанує землю, тоді—

Незрячі прозрять, а кривії
Мов сарна з гаю помайнують,
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита—

Прокинеться...

Людам тоді стане жити добре, бо зникне ворогування, пропаде рабство, минуть утиски і кривда. Уся тоді земля оновиться,—каже поет,—

І на оновленій землі

Врага не буде, супостата,

А буде син і буде мати

І будуть люде на землі.

Просто люде—не пани і мужики, не багаті і вбогі, а люде рівні, з однаковими правами й повинностями однаковими.

Проте, хоч як гидував Шевченко усякою кривдою, а найпаче неволею та знущанням над убогим людом, у чистому його серці не було злости, ані зненависти ні до кого. Найбільше любив він писати про людей, що не пам'ятають зла, прощають ворогам своїм за все, що вони лихого їм зробили. Його „Відьма“ „все забула, всіх простила“ і навіть того самого пана, що не тільки її занапастив, а й дітей її й своїх—і проти його вона зла не носила ані трохи в своєму серці. У Шевченка знаходимо величню картину такого всепрощення, а саме в „Неофитах“. Ось яким судом нахваляється він проти лютого Нерона, царя римського, що без-ліку християн замучив:

Припливуть

І прилетять зо всього світа

Святії мученики—діти

Святої волі; круг одра,

Круг смертного твого предстануть

В кайданах і... тебе простять.

Мабуть ні один письменник у світі не дійшов до такої високої міри всепрощення, як Шевченко у цій величній картині суда над лютим катом. Певне через те так Шевченко і святу матернину любов поважав, що вона найчасті-

ше дає зразки справжньої людяности і все-прощення.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим,—

ось яким високим здається Шевченкові образ матері; перед ним поет наш ладен просто молитись, і не дурно ті його твори (як от „Наймичка“, „Марія“, „І досі сниться“, то-що), в яких він малює матір з дитям, обвіяно якоюсь тихою тугою та дивними пестощами.

Шевченко взагалі дуже шанував жіноцтво, бо в них бачив він слабших людей, що вимагають собі більшого проти чоловіків спочуття, захисту й оборони. Так само й дітей він любив безмірно і тишився хоч чужими, коли своїх не довелось бавити. Та й діти любили свого ласкавого „дядька“, бо чистим серцем своїм нелукавим чули в Шевченкові найкращого собі приятеля. Дитяча приязнь великої йому втіхи давала зазнати. „Кого діти люблять,—говорив він,—значить, той не зовсім ще поганий чоловік“. Взагалі сем'я для Шевченка була чимсь надзвичайно гарним, що скрашує життя людині на землі. Не дурно ж і для себе він бажав „так мало, не багато“: зазнати тихого щастя серед власної сем'ї, і в останні часи свого віку найбільш за ним побирався. Щастя серед цієї найближчої родини та любов матернина була для Шевченка чи не єдиним ясним промінем серед усього теперішнього лиха на світі; вона була, мабуть, для його зерном і того майбутнього царства правди, до якого так кликав він людей своїми творами. Як з малих дітей виростають справжні люде, так—певне думав поет—з матерниної

любови має вирости любов ширша, любов між людьми,—та сама любов, про яку він благає в своїх „Молитвах“:

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!

Люблячи великою любовію свій рідний край та народ, Шевченко через те любив і мову його, писав нею, щоб рідний народ його розумів і навчався з його пісень добра.

Наша дума, наша пісня
Не вмере не загине,—
казав він про рідне слово. Це наша слава,
добро наше:

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Але люблячи найбільш своє рідне, Шевченко ніколи й чужого не гудив через те тільки, що воно чуже. І до народів чужих він не носив у своєму великому серці зненависти, як і до людей. У своїх віршах Шевченко часто згадував про минуле українського народу, про його давнину, коли йому доводилось багато боротись з ворогами. І він любив ту давнину, бо тоді люде наші, здавалось йому, боролись за волю і правду, бо тоді—

Братерська наша воля,
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Развернулася весела.

Та разом не заплющував він очей і на давні помилки наші, тужив над ними й сумував, що люде братню кров без жалю розливали.

Я ридаю (пише він), як згадаю
Діла незабуті

Дідів наших: тяжкі діла!
 Як би їх забути,
 Я оддав би веселого
 Віку половину.

„Слава Богу, що минуло!—пише знов Шевченко, розказавши в „Гайдамаках“ криваву нашу минувшину.—Серце болить, а розказувать треба—нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами“. А тепер добра повинно набіратись і у чужих людей, що мають гарного від них переймаючи.

Учітєся, брати мої,
 - Думайте, читайте:
 І чужого наuczайтєсь,
 Свого не цурайтєсь.

Зате перевертнів, що соромляться й цураються свого роду, отих покручів, що й самі не знають, хто вони—Шевченко дуже не любив. Цуратись свого—це на його думку було все одно, що матері цуратись і не шанувати, а ми вже знаємо, як сам він шанував материнство. Перевертня ніхто не шануватиме, бо й сам себе він не шанує, цураючись свого,—а чи ж можуть чужі люде поважати того, хто сам себе стидається й не поважає? Але—„раз добром налите серце в-вік не прохолоне“, і через те ж то і дбав так Шевченко, щоб своїм землякам роздмухати у серці іскру любови до рідного краю та народу: те серце вже не прохолоне і не спопеліє та любов, а людина, що носить її, не схибить із стежки правди, добра та волі...

Отакий був Шевченко. Був це великий чоловік, чистий душею, добрий, із серцем повним любови до „меншого брата“—до вбогих,

темних людей. Не дурно прожив він на світі, а багато добра зробив своєму рідному краю, проповідуючи в йому правду та волю. Правдиве було його слово, коли він сам про себе сказав:

Ми просто йшли,—у нас нема
Зерна неправди за собою.

Та й справді-бо: цілий свій вік побиватись за народ, говорити про його кривди, розкривати його болячки, картати кривдників і нарешті прийняти за це таку кару, як Шевченко прийняв—чи ж може що більше зробити людина? Не зламала Шевченка ні панщина, ні неволя на чужині, ані знущання та поневіряння—проти всього встояв він, немов той дуб кріслатий серед тучі та грому. До Шевченка Україна немов трупом уже лежала, її діти освічені цурались її та рідного народу, але пролунав натхненний голос Шевченків—

І—о диво! Трупи встали
І очі розкрили.

Народ український воскрес для нового життя. До старого плуга—народнього слова—Шевченко скував новий леміш з уселюдських думок і так глибоко зорав рідне поле, що борозни тії ніщо вже не зможе закидати. І Шевченко знав, що з його праці „добрі жнива колись то будуть“, бо він вірив у свій народ, бо він на його силу й розум надіявся. Своєму народові оддав Шевченко усе, що мав—свій розум, свій хист, свою долю, а для себе прохав одного тільки—

І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим, тихим словом.

І на Україні таки пам'ятають про славного Коб-

заря українського та його діла; імення його навіки невиміруще зробилось і ради його, на спомин про Шевченка, і тепер народолобці дбають про добро для народу. Іменням Шевченка, наприклад, часто у нас називають такі товариства, що стають до праці на користь рідного народу. Так, у Львові (город це такий у Галичині, за кордоном, де живуть наші ж таки люде) єсть „Наукове Товариство імени Шевченка“, що багато працює, науку рідну розробляючи. В Петербурзі знов єсть друге „Товариство імени Шевченка“, що виховує своїм коштом бідних українців, які забились на далеку чужину за наукою, та не мають за віщо вчитись. Навіть в Америці, за морем-океаном, єсть такі товариства, на спомин про Шевченка засновані, бо й там живе наших людей не трохи, що пам'ятають свого найбільшого поета. Та й наша „Просвіта“, що дбає про зрозумілу нашому народові науку й що оцю книжечку видала, теж заснована на пам'ять про Шевченка. Шевченко зробив багато добра для свого народу і по всяк час про його дбав—то й пішов ото звідси цей гарний звичай усякі користні на добро народові заходи робити на спомин про його та од його імення. Ніби-то це сходять ті зерна добра, що він сів за життя свого в душі людські своїми великими творами...

Потроху, помалу минає лихо на землі. Впало кріпацтво, людям вільніше стало жити; борються вони невсипуще за долю свою і ступінь по ступневі йдуть до кращого життя. Хоч і тепер ще пребагато всякого лиха буває на світі, але як рівняти до колишнього, то куди лекше стало жити. І зробилося це найбільш через таких людей, як Шевченко, що працюють на людську користь, себе забуваючи. Во-

ни заслужили собі пам'ятників—і тих, що в серцях людських зростають, і тих, що пишаться на майданах по великих городях. Ці люде великі варті того, щоб вічно про їх пам'ятати, читаючи їхні твори,—та не тільки пам'ятати, а й робити так, як вони навчали. Як що ми їхнього слова слухатимемось і по їхньому робитимемо, то на землі справді таки швидче запанують та правда і те щастя, яких так бажав нам і всім людям невмірущий Кобзарь наш—Тарас Шевченко.

5—8. VII. 1908

Село Криве.

2013

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У КИЇВІ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Життя його та діла.

Написав Сергій Єфремов.

№ 25.

Ціна 10 к.